

ҲАРБИЙ ХИЗМАТЧИЛАРДА ИРОДАВИЙ СИФАТЛАР ШАКЛЛАНИШИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

*2. MB чақирувга қадар бошланғич тайёргарлик ва ёшлар
билан ишлаш департаменти бўлим катта офицери майор
Аширов Элбекжон Илхом ўғли*

Аннотация

Ҳарбий хизматчиларда иродавий сифатларни шакллантиришнинг психологик хусусиятлари илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилинган. Ироданинг мазмуни, унинг шахс характеридаги ўрни, ҳарбий фаолият шароитида иродавий сифатларнинг намоён бўлиши ва ривожланиш механизмлари ёритилган. Шунингдек, машҳур файласуф ва психолог олимларнинг ирода тўғрисидаги қарашлари асосида ҳарбий жамоада иродавий барқарорликни шакллантириш омиллари таҳлил қилинган. Мақолада ҳарбий таълим жараёнида иродавий сифатларни тарбиялашнинг самарали психологик усуллари ҳам кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: Ирода, иродавий сифатлар, ҳарбий хизматчи, психологик барқарорлик, мотивация, характер, масъулият, қатъият, жасорат, ўзини назорат қилиш, экстремал шароит.

Кириш

Ҳозирги глобаллашув жараёнида мамлакатларнинг хавфсизлигини таъминлаш ҳарбий хизматчилардан нафақат жисмоний тайёргарлик, балки юқори даражадаги психологик барқарорлик ҳам талаб этилади. Айниқса, иродавий сифатлар ҳарбий фаолиятнинг асосий психологик омилларидан бири ҳисобланади. Чунки ҳарбий хизматчи кўпинча стресс, хавф-хатар, ноаниқлик ва жавобгарлик юқори бўлган вазиятларда қарор қабул қилади.

Ирода масаласи қадимдан фалсафа ва психология фанларининг марказий муаммоларидан бири бўлиб келган. Арасту инсон фаолиятида онгли танлов ва мақсадга йўналтирилган ҳаракатни ирода билан боғлаган. Ибн Сино иродани инсон руҳий қувватларининг олий даражаси сифатида талқин қилиб, уни ақлий ва ахлоқий камолот билан боғлаган. Даврлар алмашинуви жараёнида психология фанининг ривожланиши билан боғлиқ ҳолда ирода ҳам шахс характерининг муҳим таркибий қисми сифатида тадқиқ этила бошланди.

Ирода тушунчасининг назарий асослари

Ирода — бу инсоннинг ўз ҳаракатлари, хулқ-атвори ва руҳий жараёнларини онгли равишда бошқариш, тўсиқларни енгиб ўтиш ва мақсадга

эришиш учун ўз-ўзини мажбурлай олиш қобилиятидир. Бу инсон характерининг муҳим жиҳати бўлиб, меҳнат ва ҳаётий қийинчиликлар орқали тобланиб боради.

Ироданинг асосий хусусиятлари ва таркибий қисмлари:

- **Ички ирода:** Ўз ҳис-туйғулари, майлларини жиловлаш ва ўз устидан ҳукмронлик қилиш.
- **Ташқи ирода:** Атроф-муҳитдаги тўсиқлар ва қийинчиликларни енгиб ўтиш.
- **Иродавий сифатлар:** Дадиллик, қатъиятлилиқ, чидамлилиқ, тоқат, принципиаллик ва мустақиллик.
- **Кучли ирода:** Нафақат мақсадга эришиш, балки зарур бўлганда зарарли истаклардан воз кеча олишни ҳам англатади.

Уильям Джеймс иродавий ҳаракатни “қийин, лекин зарур бўлган ҳаракатни амалга ошириш қобилияти” деб таърифлаган. Унинг таъкидлашича, ирода инсон ахлоқий камолоти билан чамбарчас боғлиқ.

Вильгельм Вундт иродани психик жараёнларнинг фаоллаштирувчи кучи сифатида талқин қилган. Унинг фикрича, ирода инсон онгининг марказий функцияси ҳисобланади.

Совет психологиясида Л.С. Выготский иродани ижтимоий муҳит ва тарбия натижасида шаклланувчи олий психик функция деб ҳисоблаган. Унинг фикрича, иродавий ҳаракатлар дастлаб ташқи назорат орқали шаклланиб, кейинчалик ички назоратга айланади.

Ҳарбий фаолиятнинг психологик хусусиятлари

Ҳарбий хизмат қуйидаги психологик хусусиятлар билан тавсифланади:

Юқори даражадаги интизом;
 Қатъий буйруқбозлик тизими;
 Экстремал ва хавфли шароитлар;
 Жамоавий масъулият;
 Доимий тайёргарлик ҳолати;

Бундай шароитларда хизмат қилаётган шахсда қуйидаги иродавий сифатлар муҳим аҳамият касб этади:

қатъият;
 жасорат;
 сабр-тоқат;
 ўзини тутта билиш;
 масъулият;
 интизом.

Ҳарбий хизматчиларда иродавий сифатларнинг шаклланиш босқичлари

Иродавий сифатлар туғма эмас, балки ижтимоий муҳит ва махсус тайёргарлик жараёнида шаклланади. Уларнинг ривожланиши қуйидаги босқичларда амалга ошади:

1. Мотивацион босқич

Бу босқичда ҳарбий хизматчида Ватан ҳимояси, бурч ва масъулият ҳисси шаклланади. Мақсаднинг аниқлиги иродавий фаолликни кучайтиради.

2. Қийинчиликларни енгиш тажрибаси

Махсус жисмоний ва тактик машғулотлар орқали шахсда қийинчиликларга бардош бериш қобилияти ривожланади.

3. Ўзини бошқариш механизмининг шаклланиши

Бу босқичда хизматчи ҳис-туйғуларини назорат қилиш, стрессни бошқариш ва тезкор қарор қабул қилишни ўрганади.

Экстремал шароитда иродавий барқарорлик

Экстремал вазиятларда кўрқув, хавотир ва иккиланиш табиий ҳолат ҳисобланади. Бироқ иродавий барқарорлик ана шу ҳолатни назорат қилиш имконини беради.

Зигмунд Фрейд инсон хулқ-атворида онгсиз омиллар муҳим ўрин тутишини таъкидлаган. Шу нуқтаи назардан қараганда, ҳарбий хизматчида иродавий барқарорликни шакллантириш учун чуқур психологик тайёргарлик зарур.

Замонавий психологияда стрессга чидамлилиқ (resilience) тушунчаси кенг қўлланилади. У иродавий барқарорликнинг муҳим кўрсаткичи ҳисобланади.

Ҳарбий жамоада иродавий сифатларни тарбиялаш омиллари

Қуйидаги омиллар иродавий сифатларни ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга:

Шахсий намуна (командир намунаси);

Қатъий интизом;

Психологик тренинглар;

Мустақил қарор қабул қилиш машқлари;

Жамоавий руҳ.

Ҳарбий муҳитда жамоавий руҳ иродавий сифатларни мустаҳкамлайди, шунингдек, жамоада шахс тарбиясининг кучли омили ҳисобланади.

Иродавий сифатларни шакллантириш усуллари

Психологик тренинглар

Стресс-менежмент машғулотлари

Мақсад қўйиш ва режалаштириш

Рефлексия ва ўз-ўзини таҳлил қилиш

Экстремал вазиятларни моделлаштириш

Мустақил қарор қабул қилиш машқлари

Лидерлик тайёргарлиги

Жон Локк инсон шахси тарбия орқали шаклланишини таъкидлаган (Locke, “Some Thoughts Concerning Education”, pp. 32–40). Шу нуқтаи назардан ҳарбий таълим тизими иродавий сифатларни мақсадли равишда ривожлантириши лозим.

Хулоса

Ҳарбий хизматчиларда иродавий сифатларни шакллантириш мураккаб ва кўп босқичли психологик жараёндир. Ирода шахсининг барқарорлиги, жасорати ва масъулиятини таъминлайдиган асосий омилдир. Махсус ташкил этилган психологик тайёргарлик, жамоавий муҳит ва шахсий мотивация иродавий сифатларни ривожлантиришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Шундай қилиб, ҳарбий хизматчиларда иродавий сифатларни ривожлантириш нафақат индивидуал барқарорликни, балки миллий хавфсизликни таъминлашда ҳам муҳим омил ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Арасту. “Никоммах ахлоқи” 1111b–1113a бетлар.
2. Ибн Сино, “Китоб аш-шифо”, нафс қисми, 312–318-бетлар.
3. Выготский, “Олий психик функциялар ривожи”, 145–162-бетлар.
4. “Физиологик психология асослари”, 3-жилд, 450–470-бетлар
5. Джеймс У. “Психология тамойиллари” 561–567 бетлар).